

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук, доцента, професора кафедри української і зарубіжної літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушkalова Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди Левченко Наталії Микитівни на дисертацію (монографію) Руслана Федоровича Ткачука **«Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика»**, подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Попри те, що науковці здебільшого вказують на розкол Церкви на Східну й Західну, остаточно здійснений на Соборі 1054 року, як на початок доби полемічної літератури, маю переконання, що християнська полемічна література бере свої початки набагато раніше, ще від часів зародження християнства. Перші полемічні зразки помічаємо ще в Новому Заповіті, наприклад, у посланнях Павла до римлян, де апостол намагається довести однакову гріховність поган і юдеїв, розкрити силу Божого гніву на безбожників та продемонструвати силу Євангелії.

Потужного розвитку конфесійна полемічна література починає набувати десь від II–III ст. н. е., з трактату Юліана Відступника «Проти галилейців» та відповіді на нього Кирила у формі християнської апології в тридцяти кни�ах, які до наших днів не збереглися, та низки інших трактатів, де здебільшого анонімні автори зачинають дискусії з поганами та еретичними з боку церковних догм напрямками – гностицизмом і монтанізмом.

На безперервному розвитку і тягості полемічної літератури наголошував свого часу сучасний літературознавець Л. Ушкалов, який зокрема зазначав, що впродовж восьми віків, від початку XI століття – періоду творення антикатолицького “скрипту” «Про опрісноки» Київського митрополита, з роду грека, Леонтія до кінця XVIII століття – часу написання анонімного трактату «Правдивий волинський громадянин» та відповіді Георгія Кониського на сповнений “лібертинського” скепсису «Лист Вольтера» – був створений величезний, картатий із погляду мовного й жанрового, корпус полемічних творів.

Догматичні та обрядові розбіжності між православною й католицькою церквами як структуранти поетики творів різних жанрів сягають свого піку у часи спроби об’єднання конфесій східного й західного обряду, на зламі XVI–XVII століть.

Аналізу в літературознавчій, історико-культурній, богословській та герменевтичній площинах трактатів унійних полемістів саме цього періоду присвячено дисертацію (монографію) пана Руслана Ткачука **«Полемічна традиція унійних письменників кінця XVI – першої половини XVII ст.: доба і постаті, текст і прототекст, риторика і поетика»**.

Попри вже існуючі в медієвістиці кінця XX – початку ХХІ століття вагомі й ґрунтовні студії над українською полемічною літературою Владики Ігоря Ісіченка, Богдані Криси, Наталії Поплавської, Світлани Сухарєвої, Леоніда Ушкалова, Девіда Фріка та ін., обрана паном Русланом Ткачуком тема докторської дисертації є актуальною для українського літературознавства з огляду на структурування об’єкта дослідження переважно творами унійних письменників, зокрема, Іллі Мороховського, Лева Крези, митрополита Йосифа Велямина-Рутського, Тимофія Симоновича, Антонія Селяви, Івана Дубовича, Паҳомія Войни-Оранського, які досі лишалися поза пильною увагою науковців.

Дисертант, узагальнивши досвід попередників, подає приклад комплексного вивчення місця й ролі творчості унійних письменників в

давній українській літературі кінця XVI – першої половини XVII століть. Тема, яку обрав дослідник, вимагає ґрунтовних знань не лише з історії літератури, з риторики, з біблійної герменевтики, з теорії літератури, але й досконалого знання історії Церкви, богослов'я, постійного застосування матеріалу з інших гуманітарних наук.

Міждисциплінарна метода вивчення літературних творів є глибокою і всеохоплюючою, але й такою, що несе в собі ризики скочування від моделі літературознавчого вивчення тексту у бік методології аналізу церковно-історичного, соціологічного, богословського тощо. Пан Руслан Ткачук, вдало балансуючи на межі комплексного застосування різних наукових методів, у процесі вивчення в площині міжконфесійних діалогів полемічних літературних текстів, здебільшого, виходить за їхні межі і складниками широкого культурного тексту називає історичний факт укладення Берестейської унії, конфесійні протистояння, психологічні площини політичних наслідків унії тощо. Таким різновекторним підходом до питання осмислення форми, ролі, місця творів унійних письменників в українській медієвістиці автор забезпечує можливість повної системної реконструкції не лише зразків персуазивного текстотворення, а й цілісної картини розвитку української давньої літератури у контексті церковно-суспільних відносин в Україні кінця XVI – першої половини XVII століть.

Рецензована праця добре структурована. Вона містить чотири розділи, які поділяються на менші підрозділи та невеликі параграфи, кожен з яких присвячений певній проблемі, що порушується дисертантом.

У першому розділі «**Формування системи риторичного текстотворення та її функціонування в полемічному письменстві XVI–XVII ст.**» названо риторику й герменевтику грецьких і латинських патристів ключем до літературознавчого аналізу творів письменників-полемістів, простежено етапи розвитку риторики та її вплив на жанровий канон полемічного трактату XVI–XVII ст., на основі топосів, логічних операцій мислення видобудовано алгоритм силогізмів, які унійні книжники

використовували як інструменти обґрунтувань власних тверджень і спростування міркувань опонентів. Найавторитетнішим персуазивним аргументом автор слушно називає Біблію.

У другому розділі «**Навколоунійна полеміка в українській літературі**» зазначено, що факт прийняття Берестейської унії спричинив сплеск бурхливого розвитку давньої української літератури з огляду на міжконфесійне протистояння, при якому важливими засобами комунікації між унійними та православними богословами залишилися полемічні трактати.

Прийоми техніки переконання, запозичені у Петра Скарги, автор вдало демонструє на прикладі персуазивної лексики Іпатія Потія. Засвоєння українським письменством контрреформарційного стилю творення полемічних творів, що усталився в Західній і Центральній Європі, належним чином ілюструється в роботі герменевтичним і риторичним аспектами творчості Іллі Мороховського, яка, як слушно зауважує автор дисертації, органічно вписується в ренесансно-реформаційний контекст західноєвропейського релігійного диспуту, де набуває важливого значення творення дискурсивних текстів та екскурси в історію християнської церкви.

Домінантою техніки асертивної нарації Лева Кревзи дисертант цілком доречно називає стислий, логічний і послідовний виклад матеріалу з історії становлення доктрини католицької церкви про першість римських пап у вселенській церкві, інформаційну місткість тексту, раціональність у використанні художньо-стилістичних засобів виразності писемного мовлення з потужним корпусом ампліфікацій, іроній, риторичних запитань, євангельських алегорій та метафор.

У третьому розділі «**Літературна полеміка 20x- pp. XVII ст.: у колі політики і релігії**» автор дослідження, спираючись на інтеграційний зміст реформ митрополита Йосифа Велямина-Рутського, зокрема, на його оfenзивну стратегію ведення полеміки з ряснім вживанням інвективної лексики, на широку ерудованість теолога Тимофія Симоновича, на специфіку

й прерогативи полемічного метафоричного стилю з прийомами антитетичного моделювання мовлення Антонія Селяви, аргументовано переконує, що тематика релігійної полеміки цієї доби змістилася в бік державного і канонічного права, охопивши широке коло суспільно-політичних та обрядово-догматичних питань.

У четвертому розділі «**Унійна апологетика 40-х рр. XVII ст.**» дисерант вивчає проблематику, образно-стильові домінанти полемічної літератури 40-х рр. XVII ст. на прикладі полеміки католика-конвертита Касіяна Саковича, провідного богослова унійної Київської митрополії Івана Дубовича і єпископа Пінського й Туровського Пахомія Война-Оранського.

Пан Руслан Ткачук зауважує, що новим поштовхом до чергового сплеску полеміки стала критика Касяном Саковичем юліанського календаря, східної форми таїнств, яка застосовувалася і в унійній церкві.

Найвищою точкою унійної апологетики Івана Дубовича дослідник називає заклик до примирення, реалізований у хресному шляху Ісуса Христа на Голгофу, Його смерті і воскресінні, переконливо ілюструючи персуазивність текстової комунікації полеміста антонімічними парами «згода – суперечки», «єдність – розірвання», «Старий завіт – Новий завіт».

Біблійно-богословським прототекстом полемічних текстів Пахомія Войни-Оранського дисерант називає «Апокаліпсис» Іоанна Богослова. Персуазивності його полемічній комунікації надавало застосування прийомів ампліфікації візії дзеркала й метафоризації образу жінки «одягненої в сонце».

Висновки, зроблені в дисертації, логічно виводяться із проведеного дослідження і відзначаються чіткістю формулювань.

Загалом позитивно оцінюючи наукову працю Р.Ф. Ткачука, все ж необхідно висловити деякі зауваження:

1. Автор аналізованого дослідження у монографії, зокрема й на сторінці 58, виокремлюючи три періоди уніатсько-православної суперечки, використовує як синонімічний ряд терміни полеміка, суперечка, диспут, не

подаючи їхнього наукового обґрунтування. На мою думку, робота набула б ще більшої ваги за умови увиразнення й пояснення значень застосованих термінів, наприклад, у теоретичному розділі.

2.У другому розділі «**Навколоунійна полеміка в українській літературі**» пан Руслан Ткачук стверджує, що московська церква отримала автокефалію в 1589 році. На сьогоднішній день отримання московською церквою автокефалії від Константинопольського патріарха є дискусійним. З огляду на надання детальних роз'яснень в інтерв'ю, даному владикою Іовом (Гечі), архієпископом Тельмінським, «Цекваріуму» від 18 вересня 2018 року, з приводу найболючіших питань, пов'язаних з наданням Томосу Православній Церкві України, з'ясувалося, що «якщо вивчати історію Православної Церкви по текстах і документах, а не по створених міфах і фальшивій історіографії, видно, що абсолютно всі сучасні автокефалії були проголошені Вселенським патріархатом. Навіть якщо брати історію Православної Церкви в Росії, то бачимо, що її автокефалія була самопроголошена в 1448 р., коли в Москві обрали митрополита Іону самостійно, без дозволу Вселенського Патріархату. Цікаво підкреслити, що ніколи не було дано Православній Церкві в Росії Томоса про автокефалію! В 1589-1590 роках Вселенський Патріарх Ієремія II просто нормалізував ситуацію, піднявши що кафедру на патріарше достойнство, при тому, що було дозволено Московському архієрею «називатися» патріархом, при умові, що він мав поминати патріарха Вселенського і вважати його «як свого главу і першого», як сказано в грамоті». Питання впливу на розвиток унійної полемічної літератури міфу про автокефалію московської церкви залишається відкритим.

3.Підрозділ 2.2. називається «**Полемічні писання Іллі Мороховського: риторичний та герменевтичний аспекти дослідження**», але ні про риторику, ні про герменевтику полеміста не згадується, навіть не йдеться хоча б про якісь настанови щодо вивчення згаданих аспектів у подальших параграфах. Натомість зазначається, які твори написав Ілля Мороховський, де навчався, коли прийняв постриг тощо. Отож, зміст вказаного підрозділу не відповідає темі, заявленій у його назві.

Однак ці зауваження не є принциповими і не применшують наукової цінності докторської дисертації, яка має не лише науково-теоретичне, але й практичне значення: результати дослідження можуть бути використані при підготовці лекцій, підручників та посібників з історії української літератури XVI–XVII століття у вищих навчальних закладах, для підготовки спецкурсів та спецсемінарів, як наукове підґрунтя курсових та магістерських робіт.

Список використаних джерел, що налічує 599 позицій, свідчить про ґрунтовну обізнаність автора з широким колом питань, порушених у монографії.

Результати дослідження пройшли апробацію під час численних виступів Руслана Ткачука на наукових конференціях та симпозіумах, а також відображені у монографії та в 29-ти ґрунтовних публікаціях.

Текст дисертації (монографії) засвідчив не лише високий науковий рівень автора, але й вправне володіння словом, уміння викласти належному аналітичному рівні свої спостереження та міркування.

Дисертація (монографія) Руслана Федоровича Ткачука написана на належному науковому рівні, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.

Її ж автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української і
зарубіжної літератури та журналістики
ім. професора Леоніда Ушканова
Харківського національного педагогічного
університету ім. Г. Сковороди

Підп. т. Левченко № 11
засвідчується зав. зоальною кімнатою
18.11.2014 *

Н.М. Левченко